

אוניברסיטת בר-אילן

לשכת רב הקמפוס

הפקולטה למדעי היהדות

דף שבו עי

פרשת שלח לך, תשס"ג
מספר 501מאת המרכז ללימודי יסוד ביהדות
ע"ש הלנה ופאול שולמן

סיפור המעפילים

"העפילו, העפילו, אל ראש ההר העפילו!" - פזמון חוזר זה באחד משירי המולדת המפורסמים מחזיר אותנו אל פרשייה זנוחה בתוך פרשתנו. בשולי סיפור המרגלים הגדול שוכנת לה עלילת המעפילים, המבטאת את רצונם העז של בני העם להיכנס מיד לארץ ישראל. שלוש שאלות נעמיד במוקד עיוננו בסיפור קצר זה (יד, מ-מה), ואליו נצרף את סקירתו של משה בנאומו (דב' א, מא-מד):

(א) מדוע נאסר על בני ישראל להעפיל אל ההר ולהתקדם לארץ ישראל, וכשהם מעפילים הם ניגפים? מה רע במעשה זה?

(ב) איך משתלב מעשה המעפילים בהקשרו בספר במדבר?

(ג) אחד ההבדלים בין דברי משה על אודות המעפילים בנאומו בספר דברים לבין תיאורם בספר במדבר, הוא באזכור הדבורים (דב' א, מד); מה משמעותה של השוואת תגובת האויב לפעולת הדבורים?

לאחר שמיעת העונש הקשה המושת על העם בעקבות חטא המרגלים, באים המעפילים ופועלים בדרך של קיצוניות הפוכה, ועושים מעשה שתכליתו כניסה מיידית לארץ. האם חטאו בכך?

דומה שאור וחושך גם יחד שרויים בפעולה זו. מחד גיסא יש במעשה מעין תיקון מידי של החטא הנורא, אך מאידך גיסא התיקון מאוחר מדי, והפעולה נעשית שלא ברצון ה'. בדברי מפרשים אחדים מודגש ההיבט החיובי, ובדברי אחרים מובלט יותר ההיבט השלילי. כך, לדוגמה, הנצי"ב מוולוז'ין מייחס למעפילים כוונה טובה של תיקון חטא המרגלים - "וקבלו על עצמם למסור נפשם על הכניסה לארץ". אם כן, מדוע הם מוצאים את מותם בקרב ואינם זוכים לסייעתא דשמיא? הסברו הוא, שמגפתם לא הייתה בגדר עונש, אולם הם הכניסו עצמם למקום סכנה בעלותם להר, שבו מצוי האויב בתנאים עדיפים לאין ערוך, ובשל מעשיהם הקודמים לא היו ראויים לנס. כיוצא בזה רלב"ג (בפירושו לדברים) רואה אצלם בכי של חרטה, אך הדבר לא הועיל לביטול הגזרה. מנגד מטעימים מפרשים אחרים, שעצם יזמת ההעפלה היה בה חטא. ר' יצחק אברבנאל, למשל, מסביר שהמעפילים לא חזרו בתשובה מן החטא של דחיית הארץ. לדעתו, אילו היה מדובר בתשובה אמיתית, היו מבקשים ממשה שיתפלל למענם אל ה', כפי שעשו נשוכי הנחשים (במד' כא, ז).¹

איזו תפיסה עלינו להעדיף? יש מי שדייקו בדברי המעפילים: "אל המקום אשר אמר ה' כי חטאנו" - רק מנקודת ראותו של הקב"ה, כביכול, מוצג המעשה כחטא, ואילו המעפילים אינם

¹ והשוו דבריו בפירושו לספר דברים (מהדורת א' שוטלנדר, ירושלים תשנ"ט, עמ' 42): "יען היתה תשובתם בגאווה ובוז וגאון גבורתם".

רואים עצמם כחוטאים.² אך מסתבר שאת דבריהם יש לקרוא בדרך שונה: "אל המקום אשר אמר ה'; כי חטאנו", ו"כי" משמשת בכתוב זה מילית סיבה.³ לאור קריאה זו יובן סיכומו של משה במקבילה שבספר דברים, שם מיוחסת למעפילים הודאה: "חטאנו לה" (דב' א, מא).
 אנו מבינים אפוא את "כי חטאנו" כהכרזה של המעפילים על חטאם, ובכל זאת קיימת הערכה שלילית כלפיהם. משה גוער בהם: "למה זה אתם עברים את פי ה' והוא לא תצלח" (במד' יד, מא), קביעה מפורשת השוללת את פעולתם הנוכחית ("שבתם מאחרי ה'", שבפס' מג, יכול אולי להתפרש כמתייחס למה שקדם, ואילו "אתם עברים" מתייחס בעליל למעשה העכשווי שלהם). כיצד א"כ מי שמכריזים ברמה "כי חטאנו", מודיעים רגע לפני כן על רצונם לעשות מעשה חדש, מעשה שייחשב להם לחטא נוסף? מסתבר שהמעפילים מאמינים כי בעלייתם הם עושים את רצון ה', ואולי אף מתקנים את החטא הקודם. כבסיס לעשייתם זו הם יכולים להיאחז בצו ה' "עלה רש!" (דב' א, כא). אך טעותם היא שהם מתעלמים משינוי המדיניות בעקבות החטא; הדבר שקודם לכן היה רצוי, הופך מעתה להיות אסור.⁴ הם עוד מוסיפים פשע על חטא משום שאינם חוזרים בהם, גם כאשר משה אומר להם במפורש שעלייתם להר היא הפרת דבר ה'; גם אז אין הם נרתעים, אלא ממשיכים בדרכם. בהקשר זה כדאי להזכיר, שהיה מי שמצא בסיפורנו רמיזה לסיפור העקדה, כשתכלית ההשוואה היא להצביע על הניגוד בין מי שמשכים ועולה אל המקום אשר אמר לו ה' לבין מי ששוגה וסובר שבעלייתו הוא ממלא את צו ה'.⁵

החטא מתגלם בעלייה האסורה אל ראש ההר. ואכן, השורש ע'ל'ה' מופיע בסיפורנו ארבע פעמים: ויעלו, הננו ועלינו, אל תעלו, ויעפלו לעלות. מולם ניצב הפועל המנוגד - "וירד" (פס' מה), בתיאור תגובת האויב אשר גובר על המעפילים. גם בנאומו של משה במקבילה שבדברים מופיע פועל זה ארבע פעמים (אנחנו נעלה, ותהינו לעלה, לא תעלו, ותזדו ותעלו). אבל אין הפועל משמש רק להדגשת הנושא - חטא העלייה האסורה, אלא אפשר לראות בו גם יסוד מקשר בין מעשה המעפילים לבין מעשה המרגלים. חטאם של התרים את הארץ ושל העם שפותה בדבריהם היה באבדן האמונה שיוכלו להיכנס לארץ: "לא נוכל לעלות אל העם כי חזק הוא ממנו" (במד' יג, לא),⁶ ולעומתם טען כלב בלהט: "עלה נעלה וירשנו אתה כי יכול נוכל לה" (שם, ל). מי שהתנגדו לעלות מנסים עתה כביכול לכפר על חטאם באמצעות עלייה מהירה. להיטותם לתקן את ההימנעות מעלייה כה גדולה, עד שגם הוראת משה "אל תעלו!", אינה בולמת אותם והם ממשיכים לעלות.

כנראה מתוך ראיית המציאות של זמנו, אפיין המטיף והדרשן הציוני הנודע, הרב יצחק ניסנבוים, את שני החטאים הסמוכים בדרך זו: חטא המרגלים - הרחקת הארץ מן התורה, ואילו חטא המעפילים - הרחקת התורה מן הארץ (ארוץ ברית ה' נשאר מאחוריהם). הדרך הראויה היא, כמובן, הדרך המשלבת - יפה תורת ה' עם ארץ הקודש.⁷

² נמסר בשם הבעש"ט וכך מפרש גם הרב זלמן סורוצקין, **אזנים לתורה - במדבר**, מהדורה עשירית, ירושלים תשנ"ו, עמ' קעד.

³ לא that כבתרגום JB: "for this place, since Y. has told us that we have sinned", אלא for, כמו בתרגום NJPS: "for we were wrong", וכיוצא בזה בתרגומים נוספים. במקצת תרגומים אף מודגשת ההכרה בחטא, ודומה שהללו פירשו "כי" כמילית הטעמה - אכן: "We admit that we have been wrong" (NEB).

⁴ עניין זה נדון בהרחבה במאמרו של פרופ' זלבסקי ("מעמדו הנבואי של משה על רקע עלייתם ונפילתם של המעפילים", בתוך: ב"צ לוריא [עורך], **ספר ד"ר ברוך בן-יהודה**, תל-אביב תשמ"א, עמ' 104-120), והוא אף טוען שבני ישראל מרדו בסמכותו הנבואית של משה, אשר הציג בפניהם איסור שהיה מנוגד למה שהכירו בעבר.

⁵ ראו בפירוט: ע' פז, **תלונות בני ישראל בספר במדבר - נתוח ספרותי**, עבודת גמר, אוניברסיטת בר-אילן, רמת-גן תשמ"ג, עמ' 58-59.

⁶ ושמה טמונה באותו כתוב גם עקיצה כלפיהם, לפי שהם מכונים "והאנשים אשר עלו עמו", ובפסוקים נוספים תואר מבצע הריגול שלהם באמצעות הפועל "עלה" - נמצא שמי שהצליחו לעלות לארץ (בריגול של ארבעים יום לכל אורכה), שוב אינם מאמינים שיצליחו לעלות (לכבוש).

⁷ ראו: הרב י' ניסנבוים, **קניני קדם**, מהדורה שנייה, ירושלים תשל"ח, עמ' 88-92. לניתוח מעמיק של תפיסתו את מעמד הארץ עיינו: ד' שוורץ, **ארץ הממשות והדמיון** - מעמדה של ארץ-ישראל בהגות הציונית הדתית, תל-אביב תשנ"ז, פרק שלישי, עמ' 45-61.

גם בנאומו של משה בספר דברים מופיע, כאמור, השורש ע'ל'ה'. אך כדאי לשים לב גם למילה בולטת נוספת המתלווה אליה - השורש ל'ח'מ': "נעלה ונלחמנו", "כלי מלחמתו", "לא תעלו ולא תלחמו". מנין שאבו המעפילים את עוז הרוח ללכת ולהילחם? מקור אפשרי לכך הם דברי העידוד של יהושע וכלב: "אך בה' אל תמרדו ואתם אל תיראו את עם הארץ כי לחמנו הם... וה' אתנו אל תיראם" (יד, ט). מכוח התפיסה שעמי הארץ הם "לחמנו", נכונים המעפילים לעלות ולהילחם; ⁸ דא עקא, דווקא בנועזות שלהם יש משום מרד בה', והם ייכשלו משום שאין ה' בקרבם.

תגובת האויב מדומה בספר דברים לפעולת הדבורים: "וירדפו אתכם כאשר תעשינה הדבורים" (א, מד). אחד ההסברים הנאים לדימוי זה הוא: "כמו שהדבורה בריה קטנה וכל כלי מלחמה עליה לא יצליח, מפני שנתן לה ה' עוקץ, כן היו האמוריים רודפים אתכם מפני שאמר להם ה' רדפו ולא בגבורתם".⁹ מה מקומן של הדבורים מתוך ראייה מקיפה יותר של ההקשר? בין החוקרים החדשים היה מי שראה כאן משחק מילים עם שם הספר - דברים.¹⁰ אך לענ"ד נראה יותר לחפש את הזיקה דווקא בדמיון הענייני ולא הצלילי. לקמן יתאר משה רבנו את חסד ה' הצפוי לקראת כיבוש הארץ: "וגם את הצרעה יְשַׁלַח ה' א-להיך בם עד אבד הנשארים והנסתרים מפניך" (ז, כ). נוכל לראות ניגוד בין שני המצבים: ברכת שמים המתבטאת בחרק העוקץ את אויבי ישראל, ולמולה עונש משמים, כאשר האויב עוקץ כדבורים. תמונת הדבורים כשלעצמה, וגם לאור הקבלתה הניגודית, מבליטה אפוא את היות ההצלחה הצבאית כלי ביד ה'. הכול תלוי במזל ואף גורלה של תיבה. ההעפלה משמשת בסיפורנו לאפיון פעולה של מרי בה', והיא אינה צולחת. אך בדורותינו התעלתה תיבה זו והפכה כינוי לנחישות מאבקם של יהודים לעלות ארצה. ככול שמותר לנו לפרש את רצון ההשגחה, אנו מעיזים לומר שההעפלה המודרנית הייתה לרצון לפני ה' וצלחה. ההבדל בין שתי ההעפלות, באופיין ובגורלן, כבר נצפה ונרמז באמירתו של החכם החסיד, אשר דייק מן הקביעה שבסיפורנו "והוא לא תצליח" (י"ג, מא), אבל בעקבתא דמשיחא - כן!¹¹ עילוי זה של לשון העפלה עומד ביסודו של השיר שבפתח דברינו, שבו נקראים יהודים לא להירתע, אלא לעלות ולבנות את הארץ.¹²

פרופ' עמוס פריש
המחלקה לתנ"ך

⁸ נציין בקצרה שתי דוגמות נוספות, שבהן לחם ומלחמה מהווים יסודות מקשרים בסיפור: א) סיפור פילגש בגבעה (ומוצאה - מבית לחם יהודה - מובלט בסיפור): בחלקו הראשון (שו' י"ט) מעומת האירוח של החותן עם זה של אנשי הגבעה, כשהלחם נזכר בשני ההקשרים (פס' ה, ט), ואילו חלקו השני (שו' כ') עניינו מלחמה כנגד שבט בנימין; ב) דרך הגעתם של בני ישי בית הלחמי למערכה עם הפלשתים (שמ"א י"ז): שלושת בניו הגדולים הלכו אחר שאול למלחמה (פעמיים בפס' יג), ואילו דויד נשלח לשם להביא לאחיו אספקה, שהלחם הוא אחד משני רכיביה (פס' יז).

⁹ א"ב ארליך, **מקרא כפשוטו** א, ברלין תרנ"ט (ד"צ: ניו יורק 1969), עמ' 312.

¹⁰ ראו: D. L. Christensen, *Deuteronomy 1:1 - 21:9*, revised edition (WBC), Nashville 2001, p. 32.

¹¹ ר' צדוק הכהן, **צדקת הצדיק**, ירושלים תשכ"ח [לראשונה: תרס"ב], אות מז.

¹² זיקתו המובהקת של השיר לסיפורנו ניכרת גם מן השורה "נהיין לרום! נהיין לרום!", הפותחת את הבית השלישי שלו. בנקיטת הפועל "נהיין", המרמז לגערת משה, "ותהינו לעלת ההרה" (דב' א, מא), הופך המשורר את החשיכה לאורה.